

Rajat ja maisemat

Nykymaailma on täynnä mitä moninaisimpia rajoja, niin luonnollisia, poliittisia, hallinnollisia, etnisiä kuin uskonnollisiakin. Maailma integroituu jatkuvasti, mutta siitä huolimatta rajojen määrä kasvaa. Siksi eri tieteenaloilla – taloustieteessä, sosiologiassa, historiassa, etnologiassa, maantieteessä, filosofiassa ja kulttuurintutkimuksessa – onkin kiinnostuttu rajojen tutkimuksesta. Maisema asettuu rajatutkimuksen keskiöön. Se nähdään kaikkien aineellisten kohteiden ja niihin liittyvien monimerkityksisten ajatusten edustajana.

Maisemantutkimus soveltuu erityisen hyvin rajojen ja raja-alueiden tutkimiseen. Maisemat ovat alkuperältään luonnonmuodostelmia, joita rajaavat erilaiset luonnolliset rajat. Toisaalta ihminen vaikuttaa kaiken aikaa maisemiin ja luotää kautta omat rajajärjestelmänsä.

Ihmisen asettamien rajojen ja maiseman vuorovaikutuksessa on kaksi osatekijää: suora ja käänteinen yhteys. Suoralla yhteydellä tarkoitetaan luonnollisten rajojen vaikutusta maiden, etnisten yhteisöjen ja kulttuurien kehitykseen. Suorasta yhteydestä löytyy runsaasti esimerkkejä historiasta: Itä-Euroopan tasangon metsäalueen eteläraja suojeli Muinais-Venäjää arojen paimentolaisten hyökkäyksiltä; Appalakkien vuoristo Pohjois-Amerikassa erotti pitkään taloudellisesti kehittyneet eurooppalaiset siirtokunnat ”villistä lännestä”. Maisemien vaikutusta valtioihin ja etnisiin yhteisöihin ovat tutkineet venäläiset historioitsijat ja etnologit Vasili Kljutševski ja Lev Gumiljov, niin sanotun maantieteellisen

determinismin edustajat anglosaksisessa maailmassa (mm. Ellsworth Huntington) sekä ihmisen maantiede -koulukunnat Ranskassa (mm. Paul Vidal de la Blache).

On vaikea yliarvioida luonnollisten rajojen merkitystä esimerkiksi kaupunkien, asutusverkkojen ja puolustuslinjojen muodostumisessa. Tällainen luonnollinen raja oli esimerkiksi klintti (kalkkikivitorrä), jota pitkin perustettiin keskiajalla linnoituskaupunkeja, kuten Tallinna, Rakvere ja Narva (Virossa) sekä Ivangorod, Jam, Kopore ja Ladoga (Venäjällä).

Käänteisen yhteyden eli ihmisen maisemaan vetämien keinokehoisten rajojen vaikutusta on tutkittu huomattavasti vähemmän. On paljon esimerkkejä siitä, miten samankaltaiset maisemat muuttuvat ulkomuodoltaan huomattavasti joutuessaan eri valtioiden tai etnisten yhteisöjen hallintaan. Vielä Neuvostoliiton aikana lentokoneesta pystyi hyvin erottamaan Širakinarolla kulkevan Gruusian ja Azerbaidžanin neuvostotasavaltojen välisen rajan. Näiden kahden naapurivaltion etnokulttuuristen, mukaan lukien uskonnollisten, erojen takia Gruusian puoleista aluetta hallitsivat laajat yhtenäiset viinitarhat, Azerbaidžanin puolella tasankomaisemaa jakoivat vihannes- ja meloniviljelmät.

Euroopan suurten järvien alue on hyvä esimerkki antropogeenisten rajojen vaikutuksesta maisemaan. Suuriin järviin kuuluvat Laatokka, Ääninen, Saimaa, Pihkovanjärvi ja Peipsi. Alueen läpi kulkee merkittävä luonnollinen raja. Baltian kilven (Fennoskandia) ja Venäjän tasangon väli-

nen raja on Atlantin altaan ja Euraasian sisäisen valuma-alueen välinen vedenjakaja. Toisaalta suurten järvien alue on ollut vuosisatoja idän ja lännen eli venäläisen ja länsieurooppalaisen sivilisaation raja-alueena. Alueella on kulkenut Novgorodin ja Ruotsin sekä Novgorodin ja Liettuan kuningaskunnan raja, Venäjän ja Ruotsin, Venäjän (Neuvostoliiton) ja Suomen raja sekä slaavilaisten ja itämerensuomalaisten kansojen raja. Ensimmäinen asiakirjoissa vahvistettu valtioiden välinen raja syntyi jo 1200-luvulla. Se kulki Suomenlahteen laskevaa Narvajokea pitkin. Vuonna 1323 Ruotsin ja Novgorodin välillä solmitun Pähkinäsaaren rauhan raja puolestaan kulki Karjalan kannaksen ja Karjalan kautta Pohjanlahteen.

On kiinnostavaa, että vuonna 1323 säädetyn rajan jäljet näkyvät yhä nykypäivänä valtiota alemmilla hierarkian tasoilla, kuten hallinnollisten alueiden, pitäjien ja metsäpalstojen rajoissa. Lähes 700 vuotta sitten solmitun Pähkinäsaaren rauhan rajan omalaatuinen pysyvyys näkyy yllättäen nykyisissä satelliittikuvissa avohakkuiden itärajana nykyisen Leningradin alueen Viipurin piirin alueella.

Tutkimukseni kvantitatiiviset tulokset kertovat selvästi suurten järvien alueella 1300-1600-luvuilla olleiden Ruotsin ja Muinais-Venäjän valtakunnanrajojen pysyvyydestä. Nykyisen Leningradin alueen rajojen sisällä on säilynyt alemman hallinnollisen tason rajoina 48 % Pähkinäsaaren rauhan rajoista, 55 % Täyssinän rauhan (1595) mukaisista rajoista ja 52 % Stolbovan rauhan (1617) mukaisista rajoista.

Kauan sitten historiaan jääneiden valtakunnanrajojen jälkivaikutusten rinnalla tärkeää on, miten nopeasti maisema voi muuttua valtioiden hiljattain sovittujen rajojen kummallakin puolella. Tästä on esimerkkinä vuonna 1940 ja toistamiseen vuonna 1944 määritelty Neuvostoliiton ja

Suomen välinen raja, joka voidaan nähdä hyvin satelliittikuvasta. Maisemaa hallitseva Baltian kilven reuna, jossa vaihtelevat graniittiselänteet, notkot ja järvet, näyttää erilaiselta eri puolilla rajaa. Tämä johtuu ennen muuta naapurivaltioiden erilaisista maankäyttöjärjestelmistä. Suomessa on valjastettu lähes kaikki 1900-luvulla käyttöön otettu maa maatalouden ja metsätalouden käyttöön, mikä näkyy kuvassa vaaleina sävyinä. Venäjän puolella merkittävä osa maasta on aikoinaan ollut peltoa, mutta viljelemättömänä se on metsittynyt.

Mainittujen differentioivien prosessien ohella myös integroivat prosessit ovat ominaisia Suomen ja Venäjän nykyisille rajamaisemille. Rajasta on tullut omanlaisensa toiminta-alue, mistä kertoo infrastruktuurin kehitys, kuten rajanylityspaikkojen määrän lisääntyminen ja teiden, tulliterminaalien, liikeyritysten, virkistyskeskusten ym. rakentaminen. Myös rajamaisemien merkityksen ymmärtäminen muuttuu asteittain rajan kummallakin puolella. Nämä yhä nopeammin tapahtuvat muutokset vaativat jatkuvaa tutkimista ja raja-alueiden tarkkailua.

Grigori Isatsenko

Kirjoittaja toimii apulaisprofessorina Pietarin valtionyliopiston fyysisen ja evoluutiomaantieteen laitoksella.